

Дет 3 (4 Укр)

Г 37

00709

+

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

Шифр ТХ49кр) Г97 Інв. № 2670025

Автор Герасименко В.

Назва Баршакюк В.

українській народній
літні.

Місце, рік видання Б.м., 1926.

Кіл-ть стор. 16 с. : перт.

-"- окр. листів _____

-"- Ілюстрацій _____

-"- карт _____

-"- схем _____

Том _____ частина _____ вип. _____

Конволют _____

Примітка

7609

енко

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКЕ НАУКОВЕ
ПРИ КРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК Т-ВО
СЕКЦІЯ ІСТОРИЧНО-ФІЛОЛОГІЧНА

*Великому
Віктору
Одеса, 27.8.46.*

ВОЛОДИМИР ГЕРАСИМЕНКО

КАРМАЛЮК

В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ПІСНІ

*26700252
PK*

Державна
бібліотека
України

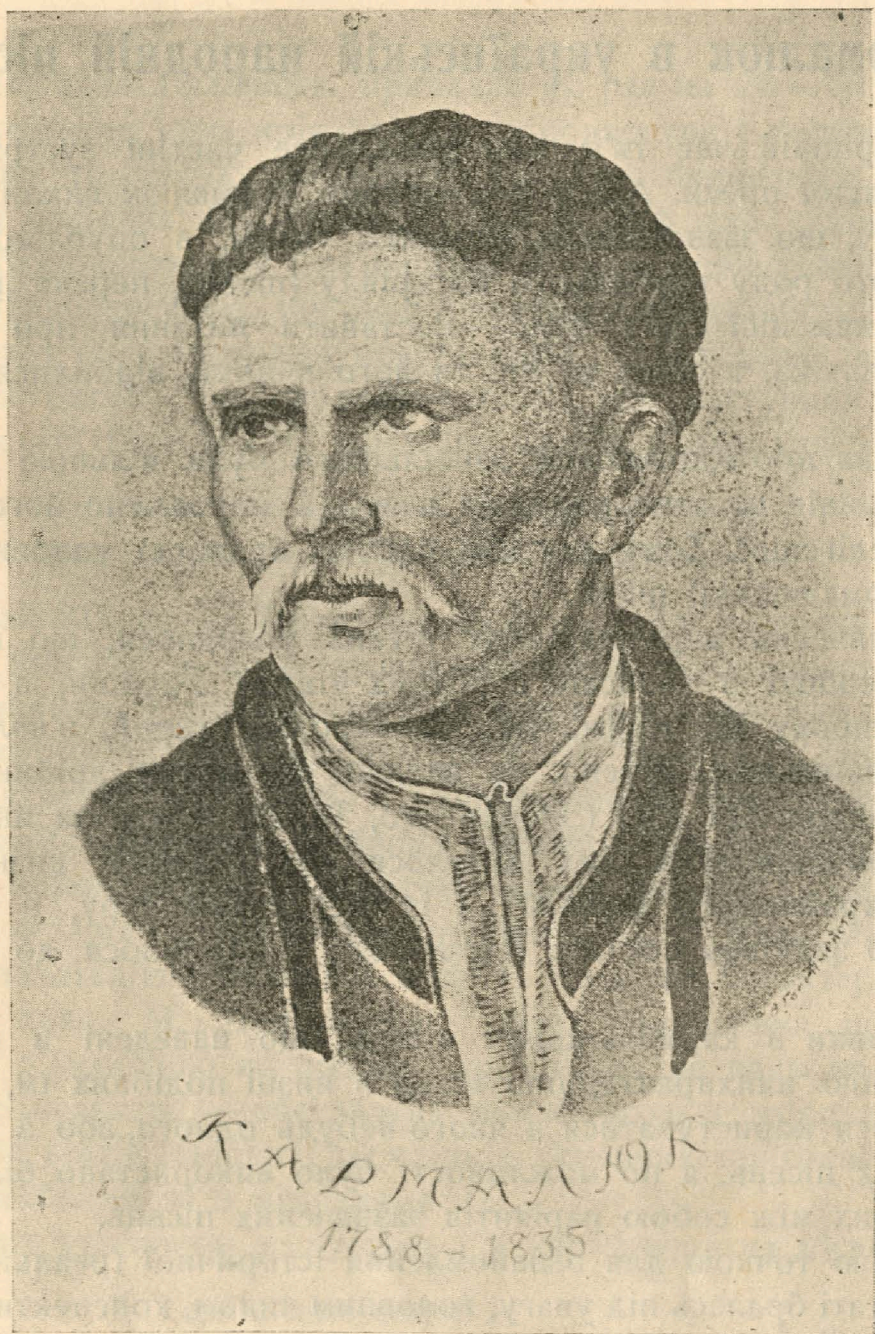
T3(4Укр) 472-439.

+Ш23(4Укр)(=411.1)⁵⁵ *3 *11

[398 (477) 8:92(Кармалюк)].

ДОДАТОК ДО Ч. 1 „ЗАПИСОК КАМ'ЯН.-ПОД. НАУК. ПРИ У.А.Н. Т-ВА“

Державне
наукове
заклад

Портрет работы В. М. Гагенмейстера.

Кармалюк в українській народній пісні.

У теперішній час ім'я Кармалюка все частіш зустрічається на сторінках нашої преси. Але й в минулому Кармалюк викликав до себе велику увагу, що зазначається головним чином, в опублікованню про нього ріжного роду народнього матеріялу (пісень, переказів).

Завданням цієї статті було — поставити питання про виявлення особи Кармалюка, а саме: як він та його вчинки відбилися в народній уяві.

Перекази про Кармалюка здебільшого були вільною передачею чуток і споминів не саме народніх низів, а переважно його надшарування — інтелігенції. Тому для цієї роботи брались, головним чином, народні (кармалюцькі) пісні.

При вивченню кармалюцьких пісень виявилось, що вони надто схожі між собою й записані в ріжних кінцях України, а це приводить до висновку, що Кармалюк, як народній герой, з'являється героєм всеукраїнським. Дійсно, із великої кількості дрібних бунтарів першої половини XIX віку (Звонаренко, Таран, Чумак та инш)¹⁾ лише одному Кармалюкові з них довелось стати такою визначною фігурою всеукраїнського масштабу. І із цієї точки зору, а саме: всеукраїнського значіння постати Кармалюка підходилося до виявлення його особи.

Всі уривки з кармалюцьких пісень, що наведені в цій статті, являють собою найхарактерніші місця в низці подібних їм, і тому тут не доводилося користуватися з якого-небудь одного, або з двох-трьох варіантів цих пісень, а по можливості було використано більшу кількість подібних між собою варіантів зазначених пісень.

Вихідною точкою для ознайомлення історичної (реальної) Кармалюкової постаті бралась під увагу, головним чином, конспективна стаття історичного змісту про Кармалюка — С. Якимовича²⁾.

1) Проф. М. Слабченко. Матер. до екон.-соц. історії України, том I, стор. 143—144.

2) С. Якимович. Устин Кармалюк в судових актах Черв. Шлях 1923 р., ч. 8.

Кармалюкова діяльність припадає як раз на 20—30 р.р. XIX ст. Це період перших криз кріпацького господарства і необмеженої сваволі панства та розгулу російської урядової бюрократії з її чиновницьким та поліцейським режимом, що на той час овісвіжився Миколаївським бюрократизмом і зміцнішав. У цей період влада Московщини на Правобережжю, що було її потурбовано декабристами (Южно-русское О-во) та польськими повстанцями, переводила ще більш сувору адміністративно-бюрократичну лінію, ніж наступний розхитаний апарат панської Польщі. На цю зміну вказує й народня пісня:

Наступила чорна хмара — настала ще й сива:
Була Польща, була Польща та стала Росія.

Початок XIX ст. на Правобережжю це доба розвитку капіталізму на півдні України і його суперечностей з поміщицько-кріпацьким господарюванням, з другого боку як раз в цю добу (до 30—40 р.р.) поміщики не поспішали з заведенням у себе машин, а воліли провадити господарство по старині. Причиною цього було різке коливання потреб на хліб, хитання в хлібному експорті. Українські великі аграрії, не вміючи орієнтуватися в капіталістичних ринках і будучи більш відсталими аграріями, ніж-то західно-європейські, налягали на більш сильну експлоатацію кріпацької праці¹⁾. Ось як характеризує визиск кріпацької праці М. Драгоманів: „Вона (кріпацька робота) була обставлена, а особливо на правім боці Дніпра, де пани пильніше провадили господарство, — обставлена цілою зграєю урядників: економів, осавулів, вйтів, ланових, десятників, гуменних, пригонців, козаків, — та все з нагайками та з малахаями“²⁾.

Про цих урядників згадується і в кармалюцьких піснях:

Гонять мене есаули
Що день на панщину,
Як не вийдеш до всхід сонця
То возьмеш у спину³⁾.

Сваволя всевладних панів та їхніх прислужників падала тяжким ударом на голови кріпаків. І от—то по одинці, то гуртом, пригнічені повставали проти визиску та неволі панів, мстилися на них. Пани в свою чергу за допомогою уряду й війська переслідували, утискали своїх

1) Проф. Слабченко. Матеріали, т. I, ст. 4—42.

2) Драгоманів. Нові укр. пісні про громад. справи. Женева, 1881.

3) Там-же.

кріпаків, часами заковуючи їх у кайдани при роботі¹⁾. І боротьба цих двох ворожих сил ввесь час ішла невпинно. Проте, в XIX ст., через вищезазначений зріст і удосконалення бюрократичного апарату Миколаївського режиму, вже не могли виникати такі масові селянські рухи, як у XVIII ст. (гайдамаччина), бо Московщина мала досить в своєму розпорядженні війська, щоби придушити їх. Хоча гайдамаччина не припинялася й в цей час, але все ж масові повстання почали вгасати, а натомісць виникати окремі невеличкі повстання, звичайно, в далеко менших розмірах²⁾.

Коли панська лютість і визиски переходили край, кріпаки часто тікали,—одні на південь—в степи, на Дунай, а другі йшли в ліси, особливо на Поділля, Волині, де було багато лісів. Тут вони поверталися в лісовиків, розбійників.

Пішов би я в місто, в село—всюди мене знають;
Аби тільки показався, то зараз піймають.
А так треба стерегтися, треба в лісі жити;
Хоч здається світ великий—нігде ся подіти.

(Чуб. т. V № 51).

Життя цих розбійників з примусу однаково було отруєне поміщицьким ладом, і вони, будучи вибиті із колії тодішнього суспільного укладу, тільки й робили, що мстились на панах та їхніх довірених.

Поміщики, щоби позбавитися такого бунтарського елемента, дуже часто віддавали їх у москалі. І хоч салдатчину де-які із засланих і приймали через непримириму лютість до пана—

Ой волю я, пане брате, цісарю служити,

Ніж я маю вражим ляхам панщину робити,

але все ж здебільшого це була така-ж, коли не більша панщина. Головне, що салдатчина виснажувала людину не лише фізично, але й позбавляла її не раз на віки, близького й рідного оточення—батьків, братів, сестер, жінки та дітей. Таким чином, це одностороннє салдацьке життя позбавляло людину й того ілюзійно-родинного життя яке бодай коли не коли давало хоч яке задоволення.

На тлі таких відносин і повстає фігура Кармалюка, який був родом із бідної селянської покріпаченої сім'ї. Не відомо за яку провину, але пан віддав Кармалюка у москалі і з цього часу й починається вся пізніша його діяльність³⁾. Момент перебування Кармалюка в салдатчині так змальовується:

Розсердився пан на мене,
Та й віддав в салдати
„Кармалюку, вражий сину,
Що з тобою буде,

1) Ів. Франко. На нашій не своїй землі Л. Н. В. 1907, I.

2) Руська істор. бібл. Вид. Наук. Т-ва ім. Шевч., т. XIX Л. 1897. М. Грушевський, стор. II.

3) С. Якимович. Устин Кармалюк.

Я тебе оддав в салдати,
Служи так, як люде“
А в салдатах служба тяжка,
Мушу привикати,
А сам таку думку маю,
Що треба втікати.

(Київ Ст. 1892 р. X.)

І Кармалюк втік, дезертирував з москалів і повернувся до рідних околиць. Але йому тоді став єдиний шлях до життя,— переховуватися по лісах та глухих закутках і лише іноді, крадькома — бувати у себе вдома. Кармалюк весь час, всю свою енергію прикладає на грабування по дорогах, переважно на напади на панів, тим роблячи їм помсту й разом здобуваючи собі засоби до життя.

А я ж того (*панського знуцання*) не злюбив
Пішов в світ гуляти,
А не мавши з чого жити,
Мусів грабувати.

(Нові укр. пісні про гром. справи. Драгом. 1881).

Селяни, що не могли витерпіти знуцань над собою, організували розбійницькі банди й виступали проти поміщиків, панів. Правда, селянські, кріпацькі повстання здебільшого кінчалися поразками, а це приводило до того, що селяни-повстанці стали висувати зі свого гурту організаторів-проводарів, які й керували незадоволеними в боротьбі проти своїх панів¹⁾. Таким організатором, ватажком був і Кармалюк. І дійсно, Кармалюк ніколи не виступав сам, а завжди на чолі гурту людей, що також були незадоволені й покривджені тодішнім соціально-економічним ладом; разом з такими незадоволеними він і провадив свої операції:

Зібрав собі хлопців жвавих,
Що ж кому до того?
Ходять, сидять по дорогах,
Ждуть подорожнього.

(На звороті Кармалюцького портрету, що зберіг. в Кам'ян. музеї)

У народніх піснях конкретно зазначається, на кого саме Кармалюк зі своїми хлопцями нападав.

Буде їхав купець,
Або пан багатий —
Крикну: хлопці! — взяти гроші! —
Тільки нашої плати.

(Етн. матер. т. III Б. Грінч. Черн. 1899.)

або:

Засідаю край дороги
Жида багатого.

(Зписано з рукопису. Київ 1881; збірка проф. Е. Січинського).

¹⁾ Проф. Слабченко. Матеріяли, т. I, стор. 143.

Дуже часто в піснях і переказах про Кармалюка згадується про напад на архирея. Особа архирея фігурує в кармалюцьких піснях не раз видно тому, що творці цих пісень і переказів співчували цьому нападові на владику, бо розуміли не „божеську“, але станову класову приналежність владики до багатарів.

Ой хто не йде, хто не їде, то треба їх ждати,
Як не маєш пристанища — мусиш пропадати,
Аж іде отец владика „здоров були хлопці!“
Вони йому отказали: „благослови отче!“
Ой давай, владико, гроші, гірко пропадаєм,
Та того ж ми пропадаєм, що пристанищі не маєм.
Отець здихнув, руки зложив, — отдав усі гроші,
Оглянувся назад себе — все хлопці хороші.

(Сборн. Харьк. ист.-фил. О-ва т. 6. Вип. II 1894).

Як бачимо при нападі на архирея (що проходить в досить спокійному тоні), не то серйозно, не то з гумором, Кармалюк разом зі своїми хлопцями попереду виконують певний звичай, приймають благословення, і вже після того зауважують: „Отдавай, владико, гроші“. Владика з рисою—флегматика „здохнув, руки зложив,—отдав усі гроші“.

Після народніх пісень, Кармалюк над добром, що видирали в панів, не трусився, не переводив його, мовляв, через етап первісного нагромадження, воно не має капіталістичної фізіономії, а що добувається те й споживається. Коли з цього боку порівняти особу Кармалюка із звичайними селянами злодіями, або з пожадливою шляхтою, то Кармалюкова постать дійсно виступає в більш шляхетному світлі. Наприклад, Кармалюк, не вважаючи на всі свої напади, не розбагатів, бо

У багатого візьму я, (Як це говоритья устами Кармал.)
Убогому даю.

Виходило, що Кармалюк, в народній уяві, не для власної наживи грабував, а для бідних, убогих. У народніх піснях не раз одмічається та скрута, яку Кармалюкові доводилося терпіти через відсутність засобів до життя; і коли бувало вийде й запасне, то доводилося майже пропадати.

Чи хто їде, чи не їде, —
Часто дурно ждати,
А як нема запасного
То тре пропадати,

(Етн. матер. т. III. Б. Грінч.)

Будучи затравленим і тим самим виведеним із нормальних умов тодішнього життя, Кармалюк і став лісовиком-розбишакою. Після того він в дійсності скоріше провадив свою боротьбу може не стільки во ім'я соціальної ідеї, скільки в оборону самого себе та свого гурту, не надаючи ні собі, ні своїм діям того визвольного значіння, яке йому почали приписувати пізніше. В усякому разі Кармалюка можна визнати за селянського ватажка, що стихійно повстав проти панського гніту,

і якого українські поневолені маси висунули, яко свого власного месника, організатора бунтаря проти панів, з особою, якого вони звязали, як ні з ким, всі свої болі й радощі, сподіванки й надії.

Постать Кармалюкова була овіяна не лише народньою романтикою, але й народницько-інтелігентською. Тільки інтелігентське народницьке романтизування особи Кармалюка, зовсім було не те, що ідеалізація його самим українським народом серед якого він жив і за допомогою якого провадив свою діяльність. Наприклад, український народ до Кармалюкової особи додав і певне етичне пояснення. Взагалі грабувати не можна: — гріх. Виходить, що Кармалюк грабуючи, мусів би робити грішне діло, а от же ні, бо він не споживав сам всього награваного, а віддавав його бідним; коли до цього додати, що по народньому хотінню він грабував лише багатіїв, а бідних не чіпав, то за це йому прощалося все, і тому він стає таким близьким і бажаним для бідаків, для поневолених кріпаків, тому його зроблено „безгрішною“ людиною

Багатого обдираю, а бідному даю,
Полічити їдно з другим і гріха не маю.

(Запис. від Я. Вовковинського, м. Вовковинці на Поділлі 1924).

А між тим Кармалюк грабував і не досить багатих та на своєму віку забив не одну людину¹⁾, але нарід послідовно й тут його ідеалізує і зовсім одкидає ці моменти з його діяльності:

Я нікого не вбиваю, бо й сам душу маю.

Аналізуючи кармалюцькі пісні, можна з певністю сказати, що їх складала переважно біднота, голота, що бачила в Кармалюкові свого оборонця і через нього виспівувала те велике страждене горе и те знуцання надлюдське, яке вони приймали од „тих панів, катів людських“. І тому не дивно, що до де-яких пісень иноді додається кінцівка з чотирьох віршів, у якій передається незмірний біль покріпаченого люду:

Оце пісня Кармалюцька!
А хто хоче знати,
Нехай прийме стілько горя,
Та й буде співати.

(Київ ст. 1892. X).

Але до Кармалюка горнулася не лише біднота, але й підпанки: дрібна шляхта, поповичі та інші²⁾. Дрібна подільська шляхта, так звана „драбинкова“, що втратила своє економічне значіння і не в стані була конкурувати з великими власниками, настільки збідніла, що тільки й жила, що своїм „*gonorem szlacheckym*“ і з боку економічного, так саме залежала від пана, як і сільська біднота. Тому не дивно, що Кармалюк користувався великою сімпатією не лише у селян кріпаків, але й у „драбинкової“ шляхти, яка не раз приймала й переховувала

1) С. Якимович. Устин Кармалюк. Стор. 121, 127, 129, 131.

2) С. Якимович. Уст. Кармалюк. Стор. 129, 132; Київск. Стар. 1886, липень.

його. І тому поруч з кармалюцькими піснями, що були складені сільською голотою, ми можемо спостерігти й такі, що склалися більш заможними верствами. Дрібна шляхта, як і селянство, однаково були проти великого панства та його оборонця московського уряду, а Кармалюк, який був під вічною загрозою поміщиків та їх прислужників станових, справників та інших, мимоволі мусів викликати до себе симпатію й з боку шляхти. В одній з кармалюцьких пісень, що на нашу думку складена, вірніше перероблена або доповнена якимось панком, так характеризує тодішніх урядовців:

Станові да справники
Вони душі гублять:
Багатого обдирають, (курсив мій)
А бідного мучать. („Зоря“ 1894 № 11, Львів)

Само собою, що урядовці, та ще й дрібні могли лише такого „багатого обдирати“, що належав до групи збіднілої шляхти, в усякому разі, що до великих панів багатирів, то цій урядовій дрібноті було—„зась“¹⁾.

Всі Кармалюкові розбої, напади—в народній уяві цілком стушуються, м'ягчаться в порівнянні з тим, що роблять вірні сатрапи панів—станові, справники, десяцькі й т. и.

Асесори, ісправники
За мною вганяють;
Більше вони людей вбили,
Як я грошей маю.
(Зі збірки проф. Е. Сіцінського)²⁾.

У кармалюцьких піснях виявлено й хабарництво того часу, що силу його нарід відчував на кожному кроці.

Тягнуть мене (*соцькі та десяцькі*) за рукава
Сажать за ґрати,
На тім місці випускають,
Аби мав що дати.
На допросах гроші беруть,
Аж кішеним тісно.
(Київ ст. 1892. X).

Коли підійти до „соціології Кармалюка“ на підставі пісень, то в них що до цього (соціології), український нарід вклав свої думки повні фатальної безвихідности.

Хоч здається світ великий
Ніде ся подіти.
(Ужинок рідного пола. Москва 1857.)

¹⁾ В одному з кармалюцьких переказів говориться, що поліція дуже часто, шукаючи Кармалюка, обкрадала бідне населення, а в тому числі попівство та збіднілу шляхту. (Київ Ст. 1886, липень, т. XV).

²⁾ Проф. Е. Сіцінському тут приношу свою щирю подяку за весь той цінний пісенний матеріал, що ним був поданий до моєї розпорядимости.

Широкий світ, але ж він заповнений панами-багатирями, і добра й велетенські розміри світу — все для них, а для бідного на цьому світі й тісно й вузько.

Куди піду, подивлюся (*каже Кармалюк*)

Скрізь багач панує

У роскошах превеликих

І днює й ночує.

Убогому, нещасному

Тяжкая робота,

А ще гіршая неправда

Вічная скорбота (курсив мій)

(Київ Ст. 1882. X.)

Пани нищили кріпака не лише фізично, але й морально, руйнуючи їх родинне життя. А, між тим, кожний з цих, хоч і невільних „хліборобів“ мріяв і про своє господарство та про своє родинне життя. Мріяв про це й Кармалюк, але не під паном, а на вольній волі, чого, звичайно, йому не вдалося досягнути, і він силою обставин так і примушений був залишитися — лісовиком¹⁾. Трагичність Кармалюкової невдачі, що до улаштування свого родинного життя в умовах вільного й спокійного господарювання, як типове тогочасне явище, було виспівано народними творцями кармалюцьких пісень в родинно-побутових жалях, перейнятих смутком всенароднього горя, „вічною скорботою“.

Маю жінку, маю діти

Коли їх не бачу;

Як сгадаю на їх нужду,

Горенько заплачу.

Нема щастя ні для мене

А ні для родини,

Переходять в смутку, жалю,

Всі мої години.

(Я. Головацький. Ч. III, отд. I.)

Кармалюк, як людина, можна сказати, завжди був певен своєї сили й вміння викрутитися із самих несподіваних і ризикованих для нього положень. На підставі всіх тих даних (судових актів), що їх досі опубліковано, жадного натяку немає, аби Кармалюк, в самих найважчих моментах свого життя падав би духом, та проливав би сльози, як то часто згадується в піснях: „тоді мені легше стане, як гірко заплачу“. Можна сказати, що в дійсності, справжньому Кармалюкові сльози зовсім не були властиві, а ці сльози, що про них говориться в піснях, то власне сльози народнього розпачу, що були лише тільки привязані до особи народнього ідеалізованого улюбленця Кармалюка. Сльози в кармалюцьких піснях — це народньо-поетичний ліризм, перейнятий елегантним тоном.

Кожне життєве, більш менш сильне вражіння, переживання, як і кожний творчий акт — містить в собі, або складається з трьох чин-

¹⁾ С. Якимович. Устин Кармалюк. Стор. 123, 124, 132.

ників—сприймання, переробки та його розряду. Форми цього розряду бувають різні в умовинах соціального життя. Візьмемо життя бідака і ті муки, голод і т. и., що припадають на його долю, то побачимо, що кожний з них по різному розряджує свої переживання,— то в сльозах, то в горільці, то в рабській покорі, а то й в бунтах, що іноді приймають стихійний, а іноді й свідомий, організований характер. І народні творці кармалюцьких пісень видко не вважали за необхідне коритися в рабській покорі, а визнавали за потрібне іти проти своїх гнобителів по шляху бунту та розбоїв, як то робив і сам Кармалюк. У кармалюцьких піснях, як то співається, кожний, хто прийме стільки горя, як Кармалюк, той буде співати ці пісні, бо в них проходив розряд тих повсякденних, що-годинних злиднів, що їх терпів кріпацький, і взагалі поневолений люд.

Нагайка, розбиття родинного життя, вічне пересліджування з боку начальства, тяжка робота і лихо, лихо безконечне— ось ті мотиви, що проходять через кармалюцькі пісні, в яких український нарід переводив розряд свого горя та біди.

Не Кармалюка, у власному розумінні цього слова, виспівано, як героя, в цих піснях, а лихо народне, колективне. В його уста було вкладено все, що наболіло у кріпака.

Тут, перефразуюючи відомі Вольтеровські слова, можна сказати, що коли-б тоді в дійсності й не було Кармалюка, то його українському народові довелось-би видумати, вигадати.

Напевне ми не знали-б українських пісень— історичних, розбійничих, рекрутських та чимало инш., коли-б ці пісні не відбивали би в собі інтересів всього українського народу, коли-б вони не були близькі для широких народніх мас, коли-б вони не відбивали в собі всіх тих болів і страждань, радощів і смутків, що їх переживав та переносив український люд. Отак і з кармалюцькими піснями. Вони склалися не в честь Кармалюка, бо й до нього й після нього чимало було таких бунтарів, але на його долю випала почесна роля звязати своє ім'я з народнім лихом, і тому він став таким відомим.

Подібні явища бувають в життю багатьох народів. Приписано-ж колективну творчість грецького народнього генія до ім'я Гомера. В історії сербського народу ми маємо аналогічний випадок, коли звичайний, нічим не видатний Марко Королевич був опоетизований, як сербський національний герой у міфічному зафарбленню. Подібну ідеалізацію з домішкою народньої гіперболіки, ми вбачаємо і в особі Кармалюка.

Треба визнати, що Кармалюк, це була особа суто демократичного характеру, особа епохальна, так саме з боку станового,— Кармалюк, як нейвигідніше, виступав перед очима народу, яко протестант і месник супроти великого панства та підпанків, церковних владик і тодішнього державного апарату. Крім того, Кармалюк, а власне народжена ним вся ота кармалюччина, містила в собі надзвичайно багато емоціонального, що й оточило його ім'я певним героїчним ореолом.

Ось чому Кармалюк так в історії минулій, як і теперішній не втратив свого персонального значіння, а навпаки, він став однією із тих

центральных фігур, навколо якої купчиться народня увага у своїй світовій соціальной боротьбі.

Нехай гонять, нехай гонять
Нехай заганяють
Нехай мене, Кармалюка,
В світі споминають.

Є значна кількість народніх пісень кохання, що звязані з ім'ям Кармалюка. Треба припустити, що ці пісні були складені вже після звичайних кармалюцьких (героїчних) пісень, де описується життя й боротьба Кармалюкова; де-які з них видко просто прийняли ім'я Кармалюка замість якого небудь Петра, Івана та инш.

Виспівування Кармалюка, як героя жіночих пісень, пісень кохання, вказує на велику популярність Кармалюка. Його вдача, його краса і ті, часами, анекдотичні пригоди, що де-які з них мали місце в дійсності, а де-які й просто приписувалися йому, не могли не притягнути уваги жінки, дівчини, що були настроєні не до звичайного, але до романтичного кохання.

Прийди, Кармелю, хоч буду бита,
Хоч буду бита, знатиму за кого;
Пристало серденько моє до твоєго.

(Метлин. Народ. юж.-рус. песни. К. 1854. Старос. банд. кн. I, М. 1860.)

Иноді в подібних піснях справа кохання йде далі —

Ночуй, ночуй, Кармалюга, хоч буду я бита,
А хоч буде мати бити, то знатиму за що:
Полюбила Кармалюгу тай ще не ледаше,

Кармалюк застерігає —

Бережися, кума моя, коли б не дитина
при чому, коли буде „дівчина,— не моя причина“,

А як буде та ще й хлопець,— Кармалюга батько.

(Сбор. Хар. ист.-фил. О-ва 1893, т. V.)

У багатьох піснях Кармалюга малюється тим „славним хлопцем“, що зводить з розуму не одну дівчину:

А Кармалюга гарний хлопець
Де по світу ходить,
Не їдную дівчиноньку
Із розуму зводить.
Не їдную дівчиноньку
Не їдную вдову,
Щасливую, вродливую,
Та ще й чорнобриву.

(Кіев Ст. 1892. X.)

Не одна дівчина, мріючи про бажаного, плекала собі образ уявлюваного нею героїчного коханця Кармалюка і часто в безнадії віддавалася горю — смутку.

Зозулечка в полі кука,
Нема мого Кармалюка,
Нема, нема і не буде
Ох як тихо, смутно всюди.

(Київ Ст. 1897. X.)

Але в кармалюцьких піснях - кохання також змальовується й така дівчина, що певна своєї вроди й того впливу, що вона має через ню (чарівну красу) на Кармалюка, —

„Ой, ты, дівчино, ти чорнявая,
Ой десь ти мене причарувала,
Ой десь ти мені принаду дала?“
— Бодай ти так знав з сіней до хати,
А як я знаю, чим чаровати.
Ой в мене чари — оченькі карі;
А в мене отрута — в городі рута.

(Чуб. т. V СПб, 1874 № 799).

Коли взяти біографічні відомості про Кармалюка і кармалюцькі, пісні кохання, — то знайдемо в них багато спільних рис. Його жага до кохання та його зрадливе серце, повне принади — цілком відбилося в них.

Він одну чорнявую за рученьку воде;
А другу, русявую, із ума ізводе.

(Сборн. Хар. ист.-фил. О-ва, 1894, т. VI, в. II.)

За піснями і переказами, та й за біографічними даними, Кармалюкові, як відомо, постійно загрожувала небезпека, бо його безнастанно пересліджували й тому він завжди був дуже обережним, дуже неспокійним. І як він не берігся, кінець-кінцем, таки загинув і то як раз через зраду жінки. Цікаво відмітити, що саме цей момент з його життя, такий трагічний, в більшій кількості народніх пісень замовчується (про це переважно говориться в переказах). Із кармалюцьких пісень про момент зради, про момент загибелі Кармалюка найбільш детально говориться в запису Боржковського¹⁾:

А ти, вдова молодая,
А що в тебе чути?
Чи не ходять вражі ляшки,
Що хтять мене вбити?

Вдова від запитання ухиляється, а в цей момент ляшок „срібляним а гудзиком“ забиває Кармалюка.

¹⁾ „Зоря“ Льв. 1894. № 11.

Ой, тепер я, удовонько,
Пропає за тобою
Тепер будеш, удовонько,
Тепер будеш жити.
Випитала з духа мого
Чим мене забити.

Порівнюючи пісні кохання з героїчними, треба визнати, що, і з боку художньої образности, і з боку самої концепції, вони ослабенькі. Це можна з'ясувати тим, що такі, досить поширені, різні варіанти пісень, як „Повернувся я з Сибіру“, або „З-за Сибіру сонце сходить“ та инш., мали дуже великий вплив на складачів кармалюцьких пісень кохання. І поскільки творці пісень кохання тільки наслідували героїчні, то само собою, не могло бути створено цілком оригінального циклу цих пісень. Хоча правда, де-які варіанти з пісень кохання увійшли й до героїчних¹⁾.

Недодержаність змісту кармалюцьких пісень кохання, а також і абсолютну їх залежність від героїчних—можна показати на слідуєчому уривку, який з натяжкою можна віднести до пісень, що їх збудовано за принципом паралелізму:

За Сибіром сонце сходить... Хлопці, не зівайте,
І на мене, Кармалюка, всю надію майте!
Кармалюка—добрий хлопець: він по світі ходить,
Не єдную дівчиноньку з розума зводить. (курсив мій)
Він багатих обіжає, вбогих наділяє,
*Він собі хорошеньку дівчиноньку має.*²⁾ (теж) і и.

В кінці цікаво зупинитися й вишукати ті причини, що породили таку значну кількість кармалюцьких пісень кохання. Безумовно, що до їх створення спричинився не лише емоціональний бік, зв'язаний з Кармалюком та його вдачею, але й тогочасні суспільно-економічні відносини. З одного боку пани, що руйнували тодішнє родинне життя—через віддавання муштин до москалів, заслання їх, через знасилування жінок та дорослих і напівдорослих дівчат та инш., а з другого—часті втіки муштин на вільні степи, до великих міст на заробітки, чи й просто в ліс до лісовиків, розбійників—все це разом залишало по селах дуже багато, і справжніх і соломляних вдів, і покалічених дівчат, які силою обставин були виведені із нормальних умов свого селянсько-родинного життя. Ці жінки й склали той кадр—вдів, кумів та „дівчат“, що лише й могли жити з лісовиками³⁾. А лісовиків по лісах водилося досить, і, само собою, що вони завжди шукали собі пари, жінку, як і кожна така жінка теж, здебільшого мусіла йти до лісовиків. Таким

1) Див. згадує. Запис Боржковського; потім—Кієв. Ст. 1892. X; Сбор. Хар. ист.-фил. О-ва 1894, т. VI, в. II та инш.

2) Сборн. Харк. ист.-фил. О-ва, т. VI, в. II, 1894; теж т. V, 1893; Кієв ст. 1882. X.

3) Таких „дам“ ми могли спостерегати і в наш час, особливо підчас громад. війни, коли ці „дами“ тяглися за військом, напр. у махновц. та инш.; є згадка про них і в частушках, напр. „мой муж більшовик, а я гайдамачка“ і т. д.

чином, живучи не звичайним, а трохи підвищеним, нервовим життям, ці „дами“ лісовиків і породжували подібні пісні кохання.

Авантурницький характер такого обопільного життя лісовиків та їх „дам“, життя під вічною загрозою, що було повне самих найрізноманітніших пригод, видно й було джерелом для створення цих пісень кохання—вільних і дражливих, що мимоволі вражали своєю еротичною експресією уяву самої звичайнісінької сільської дівчини, що теж плекала в своїй уяві не будь яку буденну любов, але опоетизовану, як в кармалюцьких піснях, звязану з милим повним героїзму. Ці то причини, на нашу думку, й породили, так звані, кармалюцькі пісні кохання, які звичайно, після свого створення, шліфуючись, ширились не тільки серед жінок, що були виведені з нормальних умовин тодішнього життя, але й серед звичайних сільських дівчат, бо й їм така любов, видно, припадала до смаку, дратувала їх, манила.

Популярність Кармалюка базується, головним чином, на усній традиції (піснях, переказах). Що ж до історичних та художньо-літературних творів про Кармалюка, то їх дуже мало, а науково-літературних—майже нема. Зазначена стаття є перша спроба що до з'ясування постати Кармалюка на підставі народніх пісень. При чому, визнання того, що ім'я Кармалюкове за народніми піснями треба читати не з великої, а з малої літери, тут ставиться як питання, принципово, а не як остоточне розрішення цього.

1925, липень.

2670025

Державна
бібліотека
України

mu w

53³/₈

53²/₈

mu_w